

138
EĞLENCELİ TÜRKÇE

CÜMLELERİN GÜCÜ ADINA! DİL BİLGİSİNİN SIRLARI

FISTIKÇI
ŞAHAP

SERT ÜNSÜZLERİ ÖĞRENMEYE
GELMİŞTİK ŞAHAP AMCA!

FISTIK
VER MİSİNİZ?

Yaşar Bayraktar

Eğlenceli
Bilgi

SÖZCÜKTE ANLAM

Bir ya da birden fazla heceden oluşan, anlamı olan, cümle kurmaya yarayan en küçük ses birliğine **sözcük (kelime)** denir. Bizler günlük hayatta konuşurken bu kelimeleri yan yana getirerek anlatmak istediklerimizi dile dökeriz. İnsanlarla sözcükler sayesinde iletişim kurarız. Anlayacağınız sözcükler olmasa söz de olmaz, muhabbet de... Ayrıca nesnelere ya da canlılara sözcükler vasıtasıyla verilen isimler olmazsa da onları tarif etmek için epeyce zorlanırız. Bu, zaman zaman büyük tehlikelere de yol açabilir. Karikatürümüzde olduğu gibi!

Çok Anlamlılık

Şimdi sıra geldi çok kullanışlı sözcüklere. Dilimizde birçok sözcük zaman içerisinde farklı anlamlar da kazanmıştır. Buna **çok anlamlılık** denir. Bazı sözcüklerin sadece bir tane anlamı varken bazı sözcüklerin onlarca farklı anlamı olabilir. Sözcüklerin hangi anlamda kullanıldıklarını anlamak için o sözcüğün cümle içindeki kullanım alanını çok dikkatli bir şekilde incelememiz gerekmektedir.

Haydi, bir örnekle konuyu daha iyi kavrayalım:

BİR KONU BİR ÖRNEK

“Hamuru derin bir kaba alalım.” cümlesindeki ‘derin’ kelimesi, “Dibi yüzeyinden veya ağzından uzak olan” anlamında kullanılırken “Düşük not alınca derin bir utanç duydum.” cümlesinde “içten gelen” anlamı vardır.

ŞAŞIRTICI BİLGİ

Türkçede en fazla anlama 'çıkmaq' kelimesi sahiptir. Peki bu kelimenin kaç farklı anlamı vardır? Cevap vermek için 5 saniyen var. 5-4-3-2-1 ve 0... Cevabı bulabildin mi? Bir tahminin var mı? Hazırsan söylüyorum. 'Çıkmaq' sözcüğünün tamı tamına 56 farklı anlamı var. Evet, yanlış okumadınız; tam 56!

Anlam Özelliklerine Göre Sözcükler

Anlam bilgisine hızlı bir giriş yaptıktan sonra biraz da sözcüklerin anlam özelliklerine bir göz atalım. Dilimizde sözcükler, anlam özelliklerine göre ‘gerçek, mecaz ve terim’ olmak üzere üç başlık altında incelenir.

a) Gerçek Anlam

Bir sözcük söylendiğinde ve yazıldığında aklımıza ilk gelen anlamına **gerçek anlam** denir. “Domates” sözcüğünü duyduğumuzda zihnimizde kırmızı, sulu ve lezzetli bir domates canlanır. İşte domatesin gerçek anlamı budur.

BİR KONU BİR ÖRNEK

“Türkçe kitabımı dün sınıfta unutmuşum.” cümlesindeki bütün sözcükler gerçek anlamlıdır. Cümledeki sözcükleri tek tek incelediğimizde her bir sözcüğün akla gelen ilk anlamıyla kullanıldığını görürüz. Bu cümledeki tüm sözcükler, aklımıza ilk hangi anlamı geliyorsa o anlamıyla kullanılmıştır.

b) Mecaz Anlam

Bir sözcüğün gerçek anlamından tamamen uzaklaşarak yeni bir anlam kazanmasına **mecaz anlam** denir. Arkadaşımız bize “Filme saatinde yetişemediğimiz için biletlerimiz yandı.” derse, biletlerin tutuşup alev alev yandığını düşünmeyiz. İşte bu cümlede yanmak, gerçek anlamından uzaklaşmış ve mecaz anlam kazanmıştır.

BİR KONU BİR ÖRNEK

“Okula yeni gelen çocuk boş gözlerle etrafa bakıyordu.” cümlesinde bir sözcük gerçek anlamından uzaklaşmış. Sence hangi sözcük? Sözcükleri tek tek inceleyelim... Evet, cevabı buldun sanırım. Tabii ki “boş” sözcüğü mecaz anlamda kullanılmıştır. Bu çocuğun gözleri sürahi mi yoksa bir şişe mi ki boş olsun, değil mi?

Haydi, bir tane daha deneyelim. “Onunla tanıştıktan sonra matematikten soğudum.” cümlesindeki mecaz anlamlı sözcüğü kolayca bulmuştundur. Matematik dersi, buzdolabı veya klima olmadığı için gerçek mada senı soğutamaz.

BİL BAKALIM

“Kenan, sert sözleriyle çok kalp kırdı.” cümlesinde adı geçen ‘Kenan’ aşağıdakilerden hangisi olabilir?

A)

B)

C)

D)

Cevap: 'Kırmak' sözcüğü cümlede mecaz anlamda kullanılmıştır. Görseller dikkatli incelendiğinde hatta o kadar dikkatli incelemeden hızlıca bir bakışla bile a, b ve c şıklarındaki karatecilerin kalbi gerçek manada kırıldığını görüyoruz. D şığında ise mecazi bir kalp kırma söz konusu.

c) Terim Anlam

Bir bilim, sanat, spor ya da meslekle ilgili kavramları karşılayan sözcüklere **terim anlamlı sözcük** denir.

Matematik: Doğal sayılar, kare, üçgen, çarpma, denklem...

Tiyatro: Sahne, perde, kostüm, rol, gala...

Müzik: Nota, akor, sol anahtarı, porte, diyez...

Coğrafya: Meridyen, ölçek, Dünya, boğaz, ova, göl...

Resim: Portre, palet, tuval, natürmort, perspektif...

Futbol: Taç, faul, gol, ofsayt, penaltı...

Şimdi sıra sende:

Basketbol:

Türkçe:

Fen:

DİKKAT!

Bir sözcüğün mecaz veya terim olduğunu en doğru kullanıldığı cümleden anlayabiliriz. Bir sözcük bir cümlede temel anlamda, başka bir cümlede mecaz anlamda hatta bambaşka bir cümlede terim anlamda kullanılmış olabilir.

Kafanız hiç karışmasın! Şimdi meseleyi güzel bir örnekle açıklayacağım.

BİR KONU BİR ÖRNEK

1. Tahta parladığı için perdeleri çektik.
2. Bir anda gözüme bir perde çekildi sanki.
3. Oyunun ikinci perdesi birazdan başlayacak.

Yukarıdaki cümlelerde perde kelimesi 3 farklı anlamda kullanılmıştır.

1 numaralı cümlede perde deyince aklımıza ilk gelen şey “Görüşü, ışığı engellemek, bir şeyi gizlemek için pencereye veya bir açıklığın önüne gerilen örtü” anlamında kullanıldığı için gerçek anlamdadır.

2 numaralı cümlede ise göze çekilen perde, gerçek anlamından uzaklaşarak yeni bir anlam kazandığı için mecaz anlamda kullanılmıştır.

3 numaralı cümlede ise perde sözcüğü tiyatro ile ilgili bir kavramı karşılamak için kullanıldığından terim anlamı bir sözcüktür.

Haydi Sözlüğe Göz Atalım

Bir sonraki sayfada Türk Dil Kurumu’nun (TDK) sitesinden alınmış bir bölüm var. “Perde” kelimesinin sözlükteki anlamını gösteren bu örneği şimdi hep beraber inceleyelim.

PERDE

1. isim: Görüşü, ışığı engellemek, bir şeyi gizlemek için pencereye veya bir açıklığın önüne gerilen örtü:

“Durmadan pencere kapatıyor, perde çekiyorum.”

Adalet Ağaoğlu

2. isim: Üzerine bir cismin görüntüsü yansıtılan saydam olmayan yüzey:

Sinema perdesi. Karagöz perdesi.

3. isim: İki yeri birbirinden ayıran bölme.

4. isim: Seste pes perde:

“Sonra da ince ve çok acıklı bir perdeden şarkı söylemeye başladı.” - Ahmet Midhat

5. isim, mecaz: Doğruyu görmeye engel olan şey:

“Bu sözü duyunca gözlerimdeki perde kalkıverdi.”

6. isim, hayvan bilimi: Kaz, ördek, martı gibi hayvanların parmaklarını birbirine bitıştiren zar.

7. isim, müzik: Bir müzik parçasını oluşturan seslerden her birinin kalınlık veya incelik derecesi.

8. isim, müzik: Bu ses derecelerini sağlamak için çalgılarda bulunup parmaklarla basılan yer.

9. isim, tıp: Katarakt: *“Gözlerine perde inmiş.”*

10. isim, tiyatro: Bir sahne eserinin büyük bölümlerinin her biri. *“Oyunun üç perdesi de böyle alkışlar içinde geçti.”*
- Memduh Şevket Esendal

10 Farklı Anlam

Dikkat ederseniz “perde” sözcüğünün toplamda 10 farklı anlamı var. Bu anlamlardan ilk 4 tanesi perde sözcüğünün gerçek anlamıdır ve “perde” dendiğinde ilk bu anlamlar aklımıza gelir.

Beşinci anlama baktığımızda “perde” sözcüğünün mecaz olarak hangi anlama geldiği görünmektedir.

Altıncı ve daha sonraki maddelere baktığımız zaman yine “perde” sözcüğünün birçok farklı alanla ilgili terim anlamlarını görüyoruz.

Sözcükte anlam sorusu çözüyor-sak, sözcüklerin anlam özelliklerini öğrenmek istiyorsak arada sözlük karıştırmak çok önemlidir.

SÖZCÜKLER ARASI ANLAM İLİŞKİLERİ

Eş Anıamlı Sözcükler

Yazılışları ve okunuşları farklı ancak anlamları aynı olan sözcüklere eş anlamlı sözcükler denir.

Abide-anıt	Adet-tane	Acemi-toy
Acıma-merhamet	Al-kırmızı	Barış-sulh
Açıkgöz-kurnaz	Alaka-ilgi	Baytar-veteriner
Adale-kas	Anı-hatıra	Beğeni-zevk
Adet-tane	Aniden-ansızın	Bellek-hafıza
Al-kırmızı	Anlam-mana	Bereket-bolluk
Alaka-ilgi	Ant-yemin	Berrak-duru
Anı-hatıra	Armağan-hediye	Besin-gıda
Aniden-ansızın	Arka-geri	Beyaz-ak
Anlam-mana	Arzu-istek	Beygir-at
Ant-yemin	Asil-soylu	Biçim-şekil
Armağan-hediye	Aş-yemek	Bina-yapı
Adale-kas	Ata-cet	Biricik-tek